

NİZAMİ-Yİ GENCEVİ İLE FUZULİ-Yİ BAĞDADI'NİN LEYLİ U MECNUN MESNEVİLERİNİN TARTIŞMALI MUKAYESESİ

Nazir AKALIN*

Leyla ve Mecnun mevzuunun Yakın Şark edebiyatında çok eski bir tarihi vardır. Bazı alimler, bu mevzuun milattan altı asır daha önce Babil halkı arasında mevcut olduğunu iddia etmişlerdir. Bu iddianın ne dereceye kadar doğru olduğu henüz ilmi olarak aydınlatılmamıştır. Sovyet alimlerinden bir kısmı böyle bir hadisenin olmadığını söylemelerine rağmen, bu fikri ilmi delillerle çürütememişlerdir. Fakat Leyla ve Mecnun macerası hakkında Arap ravilerinin verdiği malumat, bu mevzuun vaktiyle Arap sözlü halk edebiyatına geçtiğini göstermektedir.¹ Leyla ile Mecnun hikayesi, ilk kaynağı olan Arap edebiyatında, sonradan Mecnun lakabını alan Kays'ın sevgilisi Leyla için söylediği şiirlerle bu şiirleri açıklamak üzere yapılan yorumlardan ve bunlara eklenen söylentilerden meydana gelmiştir. Hikayenin esası, Mecnun'un kişiliği etrafında toplanır ve olaylar Necd çöllerinde geçer. Arap kaynaklarında, Kays'ın kişiliği hakkında çeşitli söylentiler vardır.² Eski Arap ananelerini toplayan bazı Arap dilcilerine göre, Mecnun, 70-80 / 690-700 yılları arasında ölmüş olan şair Kays bin el-Mülevveh el-Amiri'nin lakabı olup, aşk yüzünden aklını kaybedince, bu ad kendisine takılmış, sonraları asıl adının yerini almıştır.³ Bazı tarih ve

* K.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Arş. Görevlisi.

¹ Hamid Araslı, "*Leyla ve Mecnun Hakkında*", Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1958, s. 17.

² Agalı Sırrı Levend, *Arap, Fars ve Türk Edebiyatlarında Leyla ile Mecnun Hikayesi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1959, s. 1; Mustafa Kutlu, "*Leyla ve Mecnun*", Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, Dergah Yayınları, C. VI, Dergah Yayınları, 1986, s. 87.

³ Ahmed Ateş, "*Leyla İle Mecnun*", İslam Ansiklopedisi, C. VII, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1988, s. 49.

edebiyat erbabı, vak'anın kazıye ve sıhhatinin aslı konusunda şüphe etmişler, uydurma bir hikaye olarak telakki etmişlerdir. Onlara göre, Mecnun'a nisbet edilen şiirlerin tamamı, onun değildir. Başkaları tarafından başka şairlerle karıştırılmıştır. İbnü'n-Nedim, *Mecnun-ı Leyli* ve *Ahbar-ı Mecnun* isimli iki kitabının fihristlerinde, onlardan hiçbirinin mevcut olmadığını bu aşık ve maşukun özgeçmiş ve maceralarının *eş-Şakir* ve *'ş-Suara*, *Kitabü'l-Egani*, *Serihu'l-Uyun*, *Hizametü'l-Edeb*, *Tezyimü'l-Esvak*, *Mecalisü'l-Uşşak* şerhlerinde zikredildiğini, Mecnun'un Divanı'nın defalarca İran, Hind, Mısır ve Beyrut'ta basıldığını bildirmiştir.⁴ Leyla ve Mecnun hikayesi, Arap edebiyatında X. yüzyıldan beri yaygın bulunmaktadır. Mecnun'a atfedilen şiirler, aralarına katılan mensur parçalarla birbirine bağlanarak bir hikaye haline sokulmuş ve türlü adlar altında toplanmıştır. Bunlardan en yaygın olanı, hangi tarihte tertib edildiği bilinmemekle birlikte birçok esere kaynak teşkil eden Ebu Bekrini'l-Valibi'nin *Divanü Mecnun-ı Leyla*'sıdır. Bu eserdeki söylentilerin çoğu uydurmadır. Bu eserde Mecnun, Necd'de Beni Amir kabilesinin ileri gelen bir kabile reisinin üç oğlundan en büyüğü, şair, güzel sözlü, bilgili, uzun boylu, güzel yüzlü, bundan ötürü, babasının yanında kardeşlerinin en sevgilisi, Leyla da; esmer, güzel gözlü, boylu boslu, güzel sözlü, şiir ve edebiyata meraklı, cahiliye ve İslam devri tarihi hakkında bilgi sahibi diye vasıflandırılmaktadır.⁵ Arap edebiyatında Kays'ın şiirleriyle, sonradan bunlara eklenen söylentilerden meydana gelen "Mecnun ile Leyla" kıssası, X. yüzyılın sonlarında *Kitabü'l-Egani* ile İran'a geçmiş, kaynakların efsaneleştirdiği bu aşk, gerçek ve temiz aşkın örneği olarak bazı şiirlerde birer mazmun halinde yer aldıktan sonra, ilk defa Genceli Nizami (v. 611? / 1214?) tarafından 584/1188 tarihinde manzum büyük bir hikaye haline getirilmiştir.⁶ Tağı Halisbeyli, Leyla ile Mecnun hikayesinin Arap kaynaklarıyla, Nizami'nin eseri arasındaki farklı noktaları 61 maddede

⁴ Muhammed Ali Terbiyet, *Danışmendan-ı Azerbaycan*, Matbaa-i Meclis, 1. Baskı, Tahran, 1314, s. 383.

⁵ Agah Sırrı Levend, a.g.e., s. 6.

⁶ Agah Sırrı Levend, a.g.e., s. 370.

toplayıp özetlemiştir.⁷ Bu maddeler incelendiğinde, hikayenin çok değişik varyant ve rivayetlerinin bulunduğu anlaşılacaktır.

Agah Sırrı Levend'in tesbitlerine göre, Nizami, doğrudan doğruya Arap kaynaklarından faydalanarak hikayesini kaleme alan ilk şairdir. O, Arap kaynaklarındaki söylentilerden bazısını değiştirerek kendiliğinden bazı motifler ekleyip konuya uygun hikayelerle süsleyerek eserini meydana getirmiştir. Olay, aslında olduğu gibi, Nizami'de de çölde geçmektedir; tasvir edilen levhalar da katılmıştır. Mesela aslında Kays ile Leyla, henüz çocukken kabilelerinin koyunlarını otlattıkları sırada birbirlerini severler. Başka bir söylentiye göre de, bir delikanlı olan Kays, Kerime adındaki bir kadının evinde Leyla'yı görerek aşık olur. Nizami'de ise, Kays ile Leyla'nın tanışıp sevişmesi okulda başlar. Bundan başka, Kays'ın babası, Nizami'de bir sultan gibi ömür sürmektedir. Karun kadar zengin bir adamdır. Kays dünyaya gelince sevincinden hemen hazinelerini açar. Bu kadar zengin ve kudretli olan Amirilerin başkanı, hikaye ilerledikçe silik bir şahsiyet olarak kalır. Arap kaynaklarında Halife'nin sadakat memuru olan Nevfel, Nizami'de kahramanlığıyla ün salmış, silahlı askerleri olan bir adamdır.⁸ Levend'e göre Nizami'nin eserini inceleyenler, onun *Leyli u Mecnun* mesnevisini, *Hamse*'sini teşkil eden öteki mesnevilerinden gerek konuyu işleyiş ve deyiş, gerek tasvirlerdeki özellik bakımından daha güzel ve daha başarılı bulmuşlardır. Bunda, konunun acıklı olmasının da büyük payı vardır.⁹

Nizami'den evvel Leyla ve Mecnun destanının varlığını ilim alemi tanımamakta fakat aşık motifi gibi kullanıldığını tastik etmektedir.¹⁰ Leyla ve Mecnun hikayesi, Arap halkının ortaya koyduğu anonim bir aşk destanı olduğu halde, İran edebiyatında onu ele alan ve dünya çapında büyük bir üne kavuşturan şair, Nizami olmuştur. Nitekim Nizami'den önce bu hikaye, Arap edebiyatında İbnü'l-Müberred (v. 285/898), Ebu'l-Fereci'l-İsfahani (v. 356/967), Halid bin Gülsüm (v. ?), Ebu Bekrini'l-Valibi (v. ?), Şemsüddin

⁷ Bkz. Tağı Halisbeyli, *Nizami Gencevi ve Azerbaycan Gaynaglari*, Azernesr, Bakü, 1991, ss. 106-108.

⁸ Agah Sırrı Levend, a.g.e., s. 32.

⁹ Agah Sırrı Levend, a.g.e., s. 32.

¹⁰ Hamid Araslı, "*Leyli ve Mecnun Hakkında*", a.g.y., s. 18.

Ali bin Tulunu's-Salihi (v. ?) tarafından kaleme alındığı halde, hiçbir yankı uyandıramamış, Nizami'nin şöhretini gölgeleyecek seviyeye yükselmemiştir. İran edebiyatında, mesnevi tarzında ilk defa Nizami tarafından işlenen ve lirik aşk hikayeciliği konusunda gerçek kıvamına eren hikaye, bütün dünya edebiyatlarında günümüze kadar hoş bir sada bırakmıştır. Nizami, kendisinden önceki anonim malzemeleri gözönünde bulundurarak, kendine göre bir takım tasarruflarda bulunmuş ve hikayeye yepyeni bir özgünlük kazandırmıştır. Abdülmuhammed Ayeti, Nizami'nin ortaya koyduğu hikayenin Arap aleminde yaygın olan destandan büyük ayrılıklar gösterdiğini¹¹ söylerken, Ahmed Ateş de, Nizami'nin istemeyerek başladığı bu eserin, onun en başarılı mesnevisi olduğunu, son derecede rağbet gördüğünü ve pek çok şair tarafından da taklid edildiğini¹² belirtmektedir.

İran edebiyatında Nizami'nin bu mesnevisine nazire yazdığı halde, onun yakaladığı şöhrete ulaşamayan şairler arasında şu isimleri sayabiliriz: Emir Hüsrev-i Dihlevi (v. 725 / 1325), Katibi-yi Nişaburi (v. 839 / 1436), Meraği-yi Tebrizi (v. ?), Molla Abdurrahman Cami (v. 898 / 1492), Nizamüddin Ahmed Sühayli (v. 908 / 1502), Mektebi-yi Şirazi (v. 918 / 1512), Hatifi-yi Isfahani (v. 927 / 1520), Nüvidi-yi Şirazi (v. 998 / 1590), Feyzi-yi Hindi (v. 1004 / 1595)... Feyzi-yi Hindi dışında Nizami'ye nazire yazan şairlerin hepsi, Nizami'nin tercih ettiği vezinle eserlerini kaleme almışlardır.¹³ Aynı konuyu Türk edebiyatında ilk defa işleyen şair de X. / XV. asırda yaşamış olan Osmanlı şairi Edirneli Şahidi'dir.¹⁴ Daha sonra sırasıyla Ali Şir Nevai (v. 907 / 1501), Ahmed Sinan Behiştî (v. ?), Hamdullah Hamdi (v. 909 / 1503), Ahmed Rıdvan (v. ?), Hamidizade Celili (v. 977 / 1569), Ahmed Sevdai (v. 999 / 1590), Fuzuli-yi Bağdadi (v. 963 /

¹¹ Bkz. Nizami-yi Gencevi, *Hüsrev u Şirin*, Bekuşiş: Abdülmuhammed Ayeti, Şirket-i Sıhahi, Tahran, 1353, s. 16.

¹² Ahmed Ateş, "Nizami" İA, C. IX, s. 323.

¹³ Muhammed Ali Terbiyet, a.g.e., s. 383.

¹⁴ Türk edebiyatında, bu konu bir çok şair tarafından ele alınmıştır. Edebiyatında bütün olarak ilk *Leyli u Mecnun* hikayesi yazan, Sultan Cem'in şairlerinden Edirneli Şahidi'dir. Bu şairin eseri, yazılmış *Leyli u Mecnun* hikayelerinin en uzunudur (6450 beyit). (Haluk İpekten, *Fuzuli, Hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri ve Bazı Şiirlerinin Açıklamaları*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Sevinç Matbaası, Ankara, 1973, s. 30).

1556), Larendeli Hamdi (v. ?), Kafzade Faizi (v. 1031 / 1621); bunlardan başka Kul Ata Azeri, Türkmen şairi Andelib, Azeri şairi Nakam da *Leyli u Mecnun* mesnevilerini hep Nizami'den etkilenerek yazmışlar, onunla boy ölçüşmeye kalkışmışlar, ama Fuzuli-yi Bağdadi dışında, bunlardan hiçbiri, hiçbir zaman onun edebi ve bedii seviyesine yükselecek derecede eser ortaya koyamamıştır. Necmettin Hacıeminoğlu'na göre, ne Fuzuli'den önce, ne de ondan sonra yazılmış olan 28 Leyli u Mecnun mesnevisinden hiçbiri, Fuzuli'ninki kadar tanınmamış, yayılmamış ve beğenilmemiştir.¹⁵

Türkiye'de bugüne kadar Nizami ile Fuzuli'nin *Leyli u Mecnun* mesnevileri üzerinde bir karşılaştırma yapan, akademisyen olsun olmasın hemen herkes, milli bir taassupla Fuzuli'yi tercih konusu yapmış, onun Nizami'den etkilenmediğini, hatta onu bile aştığını iddia etmiştir. İlmî dayanağı olmayan fikirler, "*Edebiyatımız Fuzuli'nin Leyla ile Mecnun'u gibi Nizami'ye üstünlüğü tartışmasız kabul edilen bir şaheser kazanmıştır*"¹⁶ şeklindeki ezbere söylenmiş sözlerle, akademik zeminlerde temsil edilir olmuştur. Nitekim Fuad Köprülü, bu tesir isnadını ortadan kaldırmak için Fuzuli'nin, Ali Şir Nevai'nin *Leyli u Mecnun*'unu dahi bilmesine imkan olmadığını, şairin onu Çağatayca addettiği düşünülse bile, Osmanlı ve hatta Azeri Türkçesinde kendisinden evvel yazılmış *Leyli u Mecnun* mesnevilerini bilmediğine hükmedilebileceğini¹⁷ söyledikten sonra, klasik Türk ve Acem şiirlerinde mesnevi tarzındaki hikayelerin ne gibi umumi kaidelere göre tertib edildiğini bilmeden ve metinler üzerinde tetkik ve mukayese külfetine katlanmadan, Fuzuli'nin, Nizami'yi taklid veya tercüme ettiğini iddia edenlerin tamamıyla haksız olduklarını iddia etmekte ve Ali Asgar Hikmet'in *Romeo u Jüliyet Mukayese ba Leyli u Mecnun-ı Nizami* isimli eserinde, yazarın Fuzuli'nin mesnevisinden de kısaca bahsederek, onun Nizami'den ayrıldığı hususlara işaret ettiğine dikkat çekmekte ve Türkçe bilmeyen müellifin Fuzuli'nin eseri hakkındaki umumi hükmünün yanlış

¹⁵ Necmettin Hacıeminoğlu, *Fuzuli*, Toker yayımları, 1. Baskı, İstanbul, 1972, s. 22.

¹⁶ Bkz. Saime İnal Savi, "*Fars Edebiyatında Hamseler*", Fen-Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi, Atatürk Üniversitesi Basımevi, Fasikül: 1, Sayı: 14, Erzurum, 1986, s. 44.

¹⁷ M. Fuad Köprülü, *Edebiyat Araştırmaları*, Yayınlayan: Orhan F. Köprülü, C. II, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1989, s. 589 vd.

olduğunu¹⁸ ileri sürmektedir. Köprülü'nün itirazının satır aralarında, Ali Asgar Hikmet'in, Fuzuli'nin eseri için, Nizami'nin eserinin örnek alınarak yazıldığı, belki de aynı eserin bir tercümesi olduğu ve Nizami'yi hiçbir bakımdan aşamadığı şeklindeki iddiaları sezilmektedir. Burada Köprülü'nün itirazının ilmi bir tarafı olmadığı ortadadır. Çünkü bir yazarın, hele akademisyen bir yazarın, bir konuda doğru hüküm vermesi için yararlandığı kaynağın dilini bilmek gibi bir mecburiyeti yoktur ve olamaz; buna imkan da yoktur. Fakat bir akademisyen, hükme tabi tuttuğu kaynağın satır atlanmış konuşup tartışabilir. Köprülü'nün burada yapabileceği şey, adı geçen yazarın iddialarını sıralamak ve hepsini birer birer ilmi gerekçelerle çürütmektir. Fakat bu yapılmamış, inandırıcılığı olmayan bir cümle ile ortaya atılan sun'i tartışma, basit bir cümle ile geçiştirilmiştir. Fuad Köprülü, Ali Nihad Tarlan'ın, bu mes'ele hakkında yapmış olduğu esaslı bir tetkik¹⁹ ile, Fuzuli'nin, vak'aların tertibinde dahi, Nizami'den ziyade, Hatifi'ye ittiba etmiş olduğunu, fakat yapmış olduğu bir takım yeniliklerle, bu eserde yalnız kendi şahsiyetini gösterdiğini, meydana çıkardığını da, delil olarak arzetmektedir.²⁰ Ancak biz şunu ilave edelim ki, Fuzuli, kendi eserinde Nizami'den en az üç yerde²¹ bahsettiği halde, Hatifi'yi hiç zikretmemektedir.

Nihad Sami Banarlı'ya göre, bu Arap halk hikayesini Türkçe'de ilk defa XV. asır Ortaasya şairi Ali Şir Nevai yazmış ve ona Türk hayatından ve Türk ruhundan çizgiler katmıştır. Aynı efsane, Fuzuli'den önce Celili ve Sevdai tarafından da yazılmıştır. Fuzuli ise, Türkçedeki bu *Leyli u Mecnun*'lardan tamamıyla habersizdir. Onu, lisanımızda ilk defa yazdığını sanarak harekete geçmiş ve bu bahtiyar gaflet, Türk dili edebiyatına, Şark'ın bütün *Leyli u Mecnun*'larının en güzelini kazandırmıştır.²² Eserde gerek

¹⁸ M. Fuad Köprülü, a.g.e., C. II, s. 570.

¹⁹ Ali Nihad Tarlan, *İslam Edebiyatında Leyla ve Mecnun Mesnevisi*, Edebiyat Fakültesi Doktora Tezi, 1922.

²⁰ M. Fuad Köprülü, a.g.e., C. II, s. 570.

²¹ Bkz. Fuzuli, *Leyla vü Mecnun*, Hazırlayan: Hüseyin Ayan, Dergah Yayınları, İstanbul, 1981, Nizamiden bahseden beyitler: 299, 379, 393.

²² Nihad Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, C. I, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1987, s. 551.

tabiat tasvirleri, gerek ahlak ve adetler, gerek insan, aile ve cemiyet tipleri, yer yer, şiirin tülleri arasında görünmekle beraber, efsanenin müsaade ettiği ölçüde hayata uygun ve kuvvetlidir.²³ Fuzuli bu eserinde ve eserinin vak'alarının tertibinde Nizami'den ziyade Hatifi'nin *Leyli u Mecnununu* örnek edinmiş, fakat eserin tertip ve tahririnde mühim yenilikler yaparak *Leyli u Mecnun'u* örnek edinmiş, eser halinde kemale erdirmiştir.²⁴ Ancak bu iddia karşısında, konuyla alakalı olarak daha tutarlı bir ilmi çalışma yapan Hasibe Mazıoğlu, Fuzuli'nin mesnevisini yazarken daha önce yazılmış olan *Leyli u Mecnun'*ları görüp onlardan faydalandığını; Nevai'yi okuduğunun açıkça bilindiğini, onun şiirlerine pek çok nazireler yazan Fuzuli'nin, aynı şairin *Leyli u Mecnun* mesnevisini de bilmemesinin düşünülemediğini öne sürmekte; Fuzuli'nin "böyle bir hikayenin Türkler arasında bulunmadığını" belirttiği ifadelerinden, Nevai'nin eserini Doğu Türkçesi ile yazdığını dikkate almayarak ve Fuzuli'nin onu görmediğini zannederek hikayenin bütün Türkler arasında bulunmadığının anlaşılmasını gerektirdiğini; şairin, bu hikayenin Batı Türkleri arasında bulunmadığını kastetmiş olabileceğinin²⁵ anlaşılması gerektiğini bildirmektedir. Mazıoğlu'na göre, Fuzuli, Nizami'nin eserini esas olarak almış, ancak Hatifi'ninkinden de faydalanmıştır.²⁶

Necmettin Halil Onan'a göre, Fuzuli'nin bu meşhur mesnevisinin, Nizami'nin eserinden tercüme edilmiş olduğu yolunda ortaya bazı iddialar atılmışsa da, bunlar iki eserin konusunun edebiyatların bu ortak konusunu ele alarak eserini yazmıştır.²⁷ Hacıeminoğlu'na göre de, Fuzuli, başkalarının en az tesiri altında kalan bir şairdir. Onun bir vasfı da, önce tesiri altında kaldığı kimseleri, bir müddet sonra ayıp geride bırakmasıdır.²⁸

Fuad Köprülü'nün, Fuzuli'nin en çok İran şairlerinden etkilendiği

²³ Nihad Sami Banarlı, a.g.e., C. I, s. 554.

²⁴ Nihad Sami Banarlı, a.g.e., C. I, s. 554.

²⁵ Hasibe Mazıoğlu, *Fuzuli ve Türkçe Divanı'ndan Seçmeler*; Kültür Bakanlığı Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 1992, s. 31.

²⁶ Hasibe Mazıoğlu, a.g.e., s. 31.

²⁷ Fuzuli, *Leyla ve Mecnun*, Edisyon kritik: Necmettin Halil Onan, Maarif Basımevi, İstanbul, 1956, s. III.

²⁸ Necmettin Hacıeminoğlu, a.g.e., s. 11.

yolundaki kanaatlerini paylaşan Hacıeminoğlu, şairin, mesnevilerinde Nizami, Camî ve Hatifi'nin tesirleri altında kaldığını²⁹ söylemektedir. Ancak Necmettin Halil Onan, Fuzuli'nin büyük şairliğinin bu değişikliklerden ziyade, mevzuun anlatılış tarzında, ifade hususiyetinde kendini gösterdiğini kabul etmekte ve Fuzuli'nin *Leyli u Mecnun*'unun büyük İran şairi Nizami'ninki kadar tesirli olmadığını cesaretle iddia edebileceğini ileri sürmektedir. Ancak bu mevzuun, her şairden çok Fuzuli'nin mizacına uygun geldiğini ve büyük şairin, onu kendi gönül ve hayat macerası gibi derin bir samimiyet ve lirizmle anlattığını³⁰ da sözlerine eklemektedir. Hacıeminoğlu ise, bu görüşün aksine olarak, bazı edebiyat tarihçilerinin, Fuzuli'nin bu eserinde İran şairi Nizami'nin etkisi altında kaldığını iddia ettiklerini; böyle bir iddianın hiçbir esasa dayanmadığını ve tamamen subjektif olduğunu söylemekte ve itirazına gerekçe olarak da klasik şark edebiyatında ortak bir konu teşkil eden mesnevi tarzı hakkında doğru bilgi sahibi olmayanların böyle bir iddiada bulunabileceklerini³¹ göstermektedir. Hacıeminoğlu, itirazına ek olarak Ali Nihad Tarlan'ın, *İslam Edebiyatında Leyla ve Mecnun Mesnevisi* isimli doktora tezinde, Fuzuli'nin, eserin tertibi bakımından Nizami'ye değil, Hatifi'ye benzediği, şairin bazı yenilikler yaparak konuyu işleyişte büyük bir başarı gösterdiği ve kendi şahsiyetini ortaya koyduğu³² şeklindeki görüşlerine yer vermektedir. Nevzat Yesirgil ise, bütün klasik edebiyatlarda bir takım kalıplaşmış konuların, başka başka sanatçılar tarafından tekrarlanıp gittiğini; Fuzuli'nin de eserinin konusunda bir yenilik göstermediğini, onun hikayenin yürüşünde Fars üstadlarının koyduğu kurallara uymak gerektiğini açıkça söylediğini; kendisinin de Fars şairi Nizami'nin *Leyli u Mecnun*'unu örnek alarak kitabının başına Allah, Peygamber, Padişah hakkında övgü, Miraç gecesi, kitabı nazmetme sebebi vs. gibi çeşitli bölümler eklediğini³³ söyleyerek Hacıeminoğlu'nun görüşleri karşısında, aykırı ifadeler kullanmaktadır.

²⁹ Necmettin Hacıeminoğlu, a.g.e., s. 11.

³⁰ Fuzuli, a.g.e., Edisyon kritik: Necmettin Halil Onan, s. 31.

³¹ Necmettin Hacıeminoğlu, a.g.e., s. 22 vd.

³² Necmettin Hacıeminoğlu, a.g.e., s. 23.

³³ Fuzuli, *Leyla ve Mecnun*, Hazırlayan: Nevzat Yesirgil, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 1958, s. 7 vd.

Cemil Yener de, Fuzuli'nin *Leyli u Mecnun*'unu, İran şairi Genceli Nizami'nin aynı adlı mesnevisini örnek alarak yazdığının söylendiğini hatırlattıktan sonra, iki şairin hikayelerinin birbirine çok benzediğini, ancak insan ve dünya görüşleri açısından birbirlerinden keskin çizgilerle ayrıldıklarını³⁴ belirtmektedir.

Haluk İpekten'e göre, Fuzuli, eserini yazarken, çok iyi tanıdığı Arap, Acem ve Türk edebiyatlarında pek çok *Leyli u Mecnun* hikayesi bulunuyordu. Fuzuli'nin bu eserlerden bir çoğunu görmüş olduğunda şüphe yoktur. Bu mesneviler içinde, özellikle Nizami, Hatifi ve Hamdullah Hamdi'nin eserleri Fuzuli'ye etki etmişlerdir.³⁵ İpekten, ilmi bir objektiflik içerisinde, Fuzuli'nin *Leyli u Mecnun*'unda Nizami-yi Gencevi'den yararlandığını bizzat kendisinin söylediğini³⁶ hatırlatmakta ve mesnevinin sonunda, tasavvufi bir mahiyet almasında Cami'nin mesnevisinin büyük etkisi olduğunu, bununla beraber şairin, konuyu kendi dehasının kudretiyle yeniden işlediğini ve ona yeni bir değer kazandırdığını³⁷ belirtmektedir. İpekten'e göre, Fuzuli, Mecnun'u Leyla'yı içinde bulduğu, suretini tanımadığı motifini işleyerek hikayeye tasavvufi bir görünüş kazandırmıştır.³⁸

Ahmed Ateş ise, Fuzuli'yi, Nizami'yi taklid eden şairler arasında saymakta ve şairin *Leyli u Mecnun* mesnevisinin, şark edebiyatlarının en güzel eserlerinden biri olduğunu³⁹ söylemektedir. Ateş'e göre, Fuzuli'nin eseri, Nizami'nin tesbit etmiş olduğu istikamette, mevzuun en mükemmel şekilde işlenmesi ile meydana gelmiştir. Fuzuli, bu mevzuu kendi isteği ile değil, "bir nice zarif-i hitta-i Rum"un imtihan yollu istekleri üzerine kaleme almıştır. Çünkü ona göre, bu mevzuun başı gam, sonu fenadır; binaenaleyh daha önce Nizami'nin işaret ettiği gibi, bu mevzuda eser yazmak kolay değildi. Bununla beraber, Fuzuli, mizacına uyan ve kendi hislerini de ifadeye imkan veren bu mevzuu, acılığı ile mütenasip bir içlilik ve

³⁴ Cemil Yener, *Fuzuli*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1977, s. 154.

³⁵ Haluk İpekten, a.g.e., s. 31.

³⁶ Haluk İpekten, a.g.e., s. 19.

³⁷ Haluk İpekten, a.g.e., s. 31.

³⁸ Haluk İpekten, a.g.e., s. 30.

³⁹ Ahmed Ateş, "Nizami", İA, C. IX, s. 323.

mükemmellik ile anlatmaya muvaffak olmuştur. Fuzuli, bu sahada yazılmış olan eserlerden yalnız Nizami ile Cami'nin eserlerini zikretmiştir. Ateş'in tahminine göre de, herhalde bu mevzuu, kendisi gibi ilk defa olarak Türkçe nazma soktuğunu iddia eden Ali Şir nevai'nin eserini görmemiş, Emir Hüsrev'in eserini de mevzua aykırı bularak, zikre değer saymamıştır. Ne olursa olsun, mevzu esas bakımından Nizami'yi takib eder. Şu kadar ki, burada teferruatta büyük farklar olduğu gibi, Fuzuli'de bütün vak'alar, Leyla'nın visal isteğinin Mecnun tarafından reddedilmesi fıkrasına, yani mecazi aşktan hakikisine geçişe göre tertib edilmiştir. Bundan dolayı bu vak'a, büyük bir teferruat ile anlatılmış, diğerleri çok kısaltılmıştır. Yine bunun neticesi olarak, kahramanların hisleri geniş bir şekilde tasvir edilmiş ve araya bir çok gazeller sokulmuştur. Bunlar bir bakıma hikayenin akışını durdurmakta ise de, Fuzuli bu sayede kendi duygularını daha serbest bir şekilde anlatmak fırsatını bulmaktadır. Elhasıl, Fuzuli'nin *Leyli u Mecnun*'u insanoğlunun varabileceği en yüksek tasavvufi tecrübe ile, erişilemeyen sevgilinin ve tatmin edilmeyen sevginin ilham ettiği acı duygularının en mükemmel bir ahenk ve ifadesini vermiştir.⁴⁰

Her iki şairin mesnevilerini daha detaylı olarak işleyen yazarlar ise Mehmed Emin Resulzade, Hamid Araslı ve Agah Sırrı Levend'dir. Şimdi bu üç müellifin karşılaştırmalarını gözden geçirelim:

Mehmed Emin Resulzade, Nizami ile Fuzuli arasında 400 yıllık bir zaman olduğunu, buna rağmen, yazmış oldukları *Leyli u Mecnun* hikayesinin her iki şairi birbirine yaklaştırdığını⁴¹ söyledikten sonra, bazı tezkirelerde Fuzuli'nin, Nizami'nin eserinin mütercimleri arasında zikredildiğine, Avrupalı müsteşriklerin eserlerinde Fuzuli'nin *Leyli u Mecnun*'u için "*İran şairi Nizami'nin meşhur eserinde tercüme ve iktibas edilmiştir*" kaydının bulunduğu dikkat çekmekte ve her iki eserin hacim farkının, -ki Nizami'nin mesnevisi 4600, Fuzuli'nin mesnevisi 3200 beyit civarındadır- bu tercüme isnadını ortadan kaldıracığını, üstelik Fuzuli'nin hasbihallere ait parçaları gazel tarzına koyduğunu, bunları türlü vezinlerle

⁴⁰ Ahmed Ateş, "*Leyla İle Mecnun*", İA, C. VII, s. 54.

⁴¹ Mehmed Emin Resulzade, *Azerbaycan Şairi Nizami*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1951, s. 299.

yazdığını, bir kaç yerde dörtlük tarzını bile kullandığını⁴² ileri sürerek ilk etapta, Nizami'nin Fuzuli üzerindeki büyük etkisinin olduğu, hatta özgün bir eser ortaya koymadığı şeklindeki zımni iddiaya tepki göstermektedir.⁴³

Resulzade, daha sonra her iki mesnevide olan ve olmayan noktalar üzerinde durmakta ve tesbitlerini sıralamaktadır. Resulzade'nin tesbitlerine göre, Nizami'nin uslubuna has olan temsillerle hikaye içinde hikayeler Fuzuli'de yoktur.⁴⁴ İki mesnevi arasında, olayların gelişmesiyle, vak'aların nasıl gerçekleştiği hususunda da rivayet farklılıkları vardır. Nitekim Nizami'de Mecnun, Nevfel'in başarısız olan askeri müdahalesinden sonra ümidini keserek çöllere düşmüştür. Fuzuli'de ise, daha Mekke'den dönüşte, babasından ayrılmış ve çöllere düşmüştür. Nizami'de Leyla'nın Mecnun ile görüşme teşebbüsü ise, biri İbn-i Selam'ın sağlığında, diğeri de onun vefatından sonra, Leyla ile Mecnun arasında iki defa görüşme sahnesi tasvir edilmiştir. Fuzuli'de ise Leyla, Mecnun ile yalnız bir defa başbaşa kalmıştır. Resulzade'ye göre, Mecnun ile babası arasında geçen görüşmeler de her iki şair tarafından değişik şekillerde anlatılmaktadır. İki rivayeti birbirinden ayıran şekle ait birçok ayrıntı vardır.⁴⁵ Mecnun tipini tasvir ederken, Nizami'deki bazı ayrıntılar, Fuzuli tarafından bilinçli olarak artırılmıştır. Bütün bunlar derin düşünülmüş bir tablonun asıl göstermek istediği ana fikri tamamlamak ve belirtmek için bir sanatkar fırçasının şuurla vurduğu veya sildiği boyalardır.⁴⁶

Resulzade'ye göre, aşkın kadimliğine inanan Fuzuli, Mecnun'daki aşkı, daha medresede Leyla'yı görmeden, açığa vurmasıyla, aşk felsefesini Nizami'den daha mistik bir üslupla ifade etmiştir. Fuzuli de, Nizami gibi, aşkı kainatın sebebi olarak almıştır. Ancak sanatındaki nev'i şahsına münhasır realizm ile o, Amiri şeyhinin oğlundaki aşkı, medresede Leyla'yı

⁴² Mehmed Emin Resulzade, a.g.e., s. 300.

⁴³ Burada Resulzade'nin ileri sürdüğü gerekçelerin yersiz olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü bir eserin tercümesinin, ille de aynı beyit sayısınca, aynı vezinde ve aynı formda olması gerekmez; bunun örnekleri de Gülşehri'nin Feridüddin-i Attar'a nazire olarak yazdığı *Mantıku't-Tayy'ı* ve Şeyhi'nin Nizami-yi Gencevi'ye yine nazire olarak aldığı *Hüsrev u Şirin*'i gibi pek çoktur.

⁴⁴ Mehmed Emin Resulzade, a.g.e., s. 300.

⁴⁵ Mehmed Emin Resulzade, a.g.e., s. 301.

⁴⁶ Mehmed Emin Resulzade, a.g.e., s. 304.

görmeden önce ifşa etmemiştir. Aynı metod farkıyla, Nizami, Mecnun'u insanlardan ümitsizliğe düşürerek, çöllerde vahşilerle arkadaş kılmak için, Nevfel'in müdahalesi gibi, şiddetli bir sebebe bağlamayı sanat realitesine daha uygun görürken, Fuzuli buna ihtiyaç duymamıştır.⁴⁷

Resulzade, her iki şairin hikayelerinin bir dereceye kadar birbirine benzediği kanaatini öne sürdükten sonra, Mecnun'un yeleğinden kan sızması ve babasının telaş ve hayrete kapılması karşısında, Mecnun'un ona, merak etmemesini ve tabibin kan almak için Leyla'nın koluna neşter vurduğunu söylemesini, Fuzuli'nin hikayesinin en trajik yanı⁴⁸ şeklinde açıklamaktadır. Ona göre *iki canda bir ruh olma* fikri Nizami'de vardır. Şair kendine has teşbih bolluğu ile bu *ikili birliği* çeşitli buluşlarla tarif etmektedir. Mecnun'un Leyla'ya karşı söylediği monoloğlar, bu fikri ifade eden şaheser beyitlerle doludur. Ancak ince buluşlu bu beyitlerden hiçbirisi Mecnun'un kolundan açılan kan kadar inandırıcı değildir. Ve her iki şairin sanatkarlıkları arasındaki benzerlikleri ve ayrılıkları belirleyen ana öge, özellikle Leyla ile Mecnun'un başbaşa kaldıkları visal sahnesidir.⁴⁹

Resulzade'ye göre, meseleyi ele almaktaki şekil ve metod farkı, bu iki şairin Leyla'nın mezarı başında ölen Mecnun hakkındaki tasvirlerinde görülmektedir.⁵⁰ İki şairin olaylara temasındaki ayrılık görüldüğü gibi, olayları anlatışlarında, başka bir deyimle, motiflerinde dahi kendilerine has özellikleri vardır.⁵¹

Resulzade'ye göre, Nizami *Leyli u Mecnun*'u yazarken, materyal olarak, arap efsanesine ait çeşitli kitaplarda bulunan rivayetleriyle, Mecnun diye tanınan Arap şairi Kayş'ın aşk şiirlerini kullanmış ve şair, işlediği manzumenin malzemesini hammadde halinde bulmuştur. Bu malzemeden bir aşk destanının edebi binasını yaparken; efsanenin rivayet edildiği şekle az çok bağlı kalmıştır. Bunun için, Nizami'nin eserinde konuyu, zaman ve mekana bağlayan coğrafya ve biyografi özellikleri bulunmaktadır. Aynı zamanda Nizami'nin eseri, tiplerle olayların tasvirinde normal hayat

⁴⁷ Mehmed Emin Resulzade, a.g.e., s. 305.

⁴⁸ Mehmed Emin Resulzade, a.g.e., s. 306.

⁴⁹ Mehmed Emin Resulzade, a.g.e., s. 307.

⁵⁰ Mehmed Emin Resulzade, a.g.e., s. 311.

⁵¹ Mehmed Emin Resulzade, a.g.e., s. 312.

gerekleri ile eşyanın herkesçe belli tabiatine sadık kalmıştır. Bununla birlikte Nizami, bu Arap hikayesini, kendisine has fantezi ve destanlarla, süsleyebildiği kadar süslemiştir. Özetle Nizami, mümkün olduğu kadar, aslına sadık kaldığı bu Arap hikayesini koymuştur. Fuzuli'nin *Leyli u Mecnun*'u ise, materyaller üzerine yazılmamış; Nizami'den sonra geçen 400 yıllık uzun bir müddet zarfında birikmiş olan büyük edebi geleneğin tahlil ve terkiibinden meydana gelmiştir. Fuzuli, hikayeyi anlatırken Arap masalının aslına sadık kalmayı pek aramamış, tiplerini kendi zihnindeki tasavvura göre tasvir etmiş ve Mecnun'u Selam-ı Bağdadi'nin rivayetlerinden tamamıyla denecek kadar bağımsız, kendi mistikliğinin hayallendirdiği şekilde yazmıştır. Dolayısıyla Nizami'de alelade beşeri duygu ve ilgilerden tamamen ayrılmamış görünen Mecnun, Fuzuli'de beşeriliğinden bütünüyle ayrılmış bir şahsiyet halindedir.⁵² İki eser arasındaki bu esaslı fark, iki şair arasındaki zaman farkı ile açıklanamaz. Bu farkın asıl sebebinin iki şairin edebi şahsiyetlerinde ve yaratıcılık ruhlarının farklılığında aramak lazımdır.⁵³

Fuzuli'nin eserinde gözlemlenen ana fikir, Nizami'den çok daha kuvvet ve belirginlik içinde ifade edildiğini⁵⁴ söyleyen Resulzade, Fuzuli'deki fantezinin, Nizami'den daha zayıf olduğunu; ancak aslında hüznü okşamak için doğmuş olan Fuzuli'nin, Mecnun'un hazin macerasını anlatmaya daha elverişli bir ruhi altyapıya sahip olduğunu, kendi tabiatinin özelliğine daha uygun düşen Mecnun'un ruhunu tahlil ederken, Fuzuli'nin, Nizami'ye nisbetle, kendi yaratılışına daha uygun bir materyal üzerinde çalıştığını⁵⁵ belirtmektedir. Aynı müellife göre her iki şairde de konu aynıdır. Fakat orijinalite, Fuzuli'nin olmadığı gibi, Nizami'nin de değildir. Arap edebiyatından alınmış ortak bir kaynaktır. Fikir de aynıdır; vahdet-i vücud akidesi ve ilahi aşk felsefesinden mülhemdir. Bu da Nizami'ye mahsus bir fikir olmadığı gibi, Fuzuli'ye ait bir felsefe de değildir. İkisinin de ortak kaynağı, Gazzali'den başlayarak, Sokrat'a kadar giden sufiliğin

⁵² Mehmed Emin Resulzade, a.g.e., s. 313.

⁵³ Mehmed Emin Resulzade, a.g.e., s. 313 vd.

⁵⁴ Mehmed Emin Resulzade, a.g.e., s. 315.

⁵⁵ Mehmed Emin Resulzade, a.g.e., s. 316.

eski Yunan panteizmini andıran vahdet-i vücudculuğudur. Her iki eserde benimsenen aşk, Eflatuni diye anılan sevgidir.⁵⁶ Fuzuli'de dikkatle aranırsa, Nizami'nin şairane teşbih ve istiarelerinden bir kısmının benzerlerini bulmak mümkündür. Ancak bu, Resulzade'ye göre, değil alelade bir tercümeyle, bir nazireye bile benzememektedir. Aralarındaki konu ve fikir ortaklığına rağmen, Fuzuli ile Nizami arasında büyük farklar vardır. Nizami'nin üslubunda hakim olan özellik, lirizmle beraber yürüten destancılıktır. Burada ruhi tahlil ve hissi incelik, şairin hamasiyetten bile şiddetle müteessir olan parlak ifadesindeki bolca teşbih ve çok kere garip görünen istiarelerle uyuşmaktadır. Şair, diğer efsaneleri gibi, bu manzumesini de kendine has temsillerle süslemiştir.⁵⁷ Fuzuli'nin yalnız lirizm ve hissiyat sahasında, ruhi incelemelere inhisar eden manzumesi ise, üslup bakımından da sadedir. Şair bütün kuvvetini, ana fikrini daha katiyet, açıklık ve olgunlukla ifade etmeye vermiştir. Bunun için de hikayeye, Nizami gibi, yeni bir takım hikaye ve temsiller ilave etmek değil, hatta Mecnun ile Leyla'sını bile aslındaki Arap rivayetinin süslediği bir çok teferruatı ayırmış, onları kendi hazin ruhuna uygun olarak, bir yandan maddeten sadeleştirmiş, bir yandan da, hissen tamamıyla olgunlaştırmıştır. Bu suretle Nizami'de Mecnun ile Leyla, kendilerindeki insanüstü cezbeye rağmen, beşeri alışkanlık ve kayıtlarla, ne de olsa, hesaplaştıkları halde, Fuzuli'de bu ilgilere tamamıyla kurtulmuşlardır.⁵⁸ Resulzade'ye göre, Nizami olağan hayat kayıtlarından sıyrılan ilahi bir aşkın hayalini tasvir etmiştir.⁵⁹

Hamid Araslı'ya göre Fuzuli kendini, Nizami'nin şakirdi olarak adlandırmıştır. Ancak, o, eserini Nizami'den farklı olarak ortaya koymuş, eserini *Leyli u Mecnun*'lar arasında bir sanat abidesi gibi yükseltmiştir. Fuzuli'nin *Leyli u Mecnun*'u, kendisinden evvel yazılmış *Leyli u Mecnun*'ların hepsinden, hatta bedii yönü itibariyle öz üstadı Nizami'nin eserinden bile üstündür. Fuzuli, *Leyli u Mecnun*'un bedii keyfiyeti ile

⁵⁶ Mehmed Emin Resulzade, a.g.e., s. 316.

⁵⁷ Mehmed Emin Resulzade, a.g.e., s. 317.

⁵⁸ Mehmed Emin Resulzade, a.g.e., s. 318.

⁵⁹ Mehmed Emin Resulzade, a.g.e., s. 319.

alakadar olmuş, Nizami'nin eserindeki hadiseleri tekrar etmemiş, ancak Nizami'de var olan bazı hadiseleri özetlemekle yetinmiş ve yeni unsurlar katmıştır. O, Leyla'nın medreseden alınması, anasının nasihatı, Leyla'nın aşkını inkar etmesi, her iki aşığın görüşme sahneleri, Mecnun'un dağ ile konuşması, Leyla'nın çerağ, pervane, ay ve seher yeli ile konuşması, düğün meclisi ve mektuplar, devenin Leyla'yı Mecnun'un bulunduğu yere götürmesi gibi, Nizami'de olmayan orijinal sahneler yaratmıştır. Fuzuli, Nizami'de olan Selam-ı Bağdadi ve Selim-i Amiri kişiliklerini özetlemiş, *Zeyd ile Zeyneb* macerasını ise tamamen çıkarmıştır. Araslı'ya göre, Fuzuli'nin özetlediği bu sahnelerin, eserin ana hatlarıyla hiçbir alakası yoktur. Bunların özetlenmesi, eserin kompozisyon bakımından güzelleşmesine yardım etmektedir. Genellikle Nizami'de vak'a içinde bir dizi vak'alar verme özelliği vardır. *Leyli u Mecnun* eserinde de hadiselerin gerginleştiği bir esnada okuyucuyu asıl meseleden ayırıp Zeyd ile Zeyneb'in aşkından bahsetmek, eserin kompozisyonuna halel getirir, bu bakımdan Fuzuli'nin bu müdahalesi tamamen yerindedir. Fuzuli, meseleyi orijinal bir şekilde geliştirdiği gibi, eseri halk edebiyatında ve destanlardaki özelliklerle de zenginleştirmiş, hadiselerle alakalı olarak verdiği gazellerle daha da güzelleştirmiş ve onu şekil açısından da mükemmelleştirmiştir.⁶⁰

Agah Sırrı Levend'in tesbitlerine göre, Fuzuli, esas olarak Nizami'yi almış, Hatifi'den ve Türk şairleri arasında Hamdullah Hamdi ile Celili'den de faydalanmıştır. Onda Emir Hüsrev ile Cami'nin etkisi görülmez. Leyla'nın zıfak gecesi kendisini süsleyen kadının yüzüne sürdüğü sürmeyi yolması, Mecnun'un kör dilenci kılığına girerek Leyla'yı görmeye gitmesi, Leyla'nın kervanla giderken uyuyakalıp devesinin yolunu şaşırması, böylece her iki aşığın buluşması sahneleri Hadifi'den, Mecnun'un sahrada babasıyla konuşurken birdenbire yeninden kan boşanması, durumu merak eden babasına Mecnun'un "*Hekim Leyla'nın kolundan kan almıştır, bu kan onun eseridir. Biz bir vücuduz, arada ikilik yoktur*" demesi ilk defa Hamdullah Hamdi'de geçmekte, sonra da Sevdai ile Hakiri'de görülmektedir. Kuşların, Mecnun'un başına yuva yapması motifi de ilk defa Celili'de geçmektedir. Daha sonra da Sevdai ile Hakiri'de görülmektedir.

⁶⁰ Hamid Araslı, "*Leyli ve Mecnun Hakkında*", a.g.y., s. 21 vd.

Levend'e göre Fuzuli, başka şairlerde görülen bir çok motifi atmış, böylece eserine daha tabii bir akış sağlamıştır. Fuzuli'nin esere yerleştirdiği gazeller birer ekleme değil, konuyu tamamlamaya yardım eden parçalardır. O, *Temami-yi Sühan* başlıklı bölümlerde de, bir bahisten başka bir bahse geçerken okuyucuya yol hazırlamaktadır. Fuzuli'nin eserindeki şiir ve sanat değeri, ona en büyük üstünlüğü sağlamıştır.⁶¹

Ancak Fuzuli'nin, özellikle Nizami'den etkilendiği yolundaki iddialara sürekli karşı çıkan Fuad Köprülü, bu görüş karşısında, biraz daha değişik bir tavır içerisinde. Köprülü'ye göre, Fuzuli'nin *Leyli u Mecnun*'u lisan ve üslup itibariyle XVII-XVIII. asır Osmanlı mesnevîcilerinin eserleri ile mukayese edilemeyecek kadar basit ve ahenksiz olmasına rağmen, eseri baştan başa canlandıran deruni nefha, ona lahuti bir mahiyet ve ilahi bir güzellik bahşetmiştir.⁶²

Bize göre ise, büyüklükleri konusunda şüphe edemeyeceğimiz bu şairlerin mesnevîleri ilmi bir karşılıklı belirlenim içerisinde insafli bir gözle mütalaa edildiğinde, Fuzuli'nin her bakımdan, özellikle de lafzi ve manevi açıdan Nizami'nin tesiri altında kaldığı, ama yine de kendi şairlik kudretini gösterdiği müşahede edilmektedir. Bizce, bu meyanda fikir ileri süren ilim adamları daha tutarlıdır.

Her iki şair, *Leyli u Mecnun* mesnevîlerini, yaşadıkları devirlerin edebi zevk ve telakkilerini gözönünde bulundurarak kaleme almışlar, günümüzde kullanılan anlatım tekniklerini dahi rahatça kullanabilmiş ve oldukça başarılı eserler ortaya koymuşlardır.

Her iki eser de, yazıldıkları devirde büyük kitleler tarafından beğenilip takdir edilmiş, asırlar boyu kendilerine nazire yazıldığı halde, aşılamamış birinci dereceden şaheserlerdir. Çünkü, yazıldıkları kültür dairesine giren her topluluğun duygularını, düşüncelerini, hayallerini, heyecanlarını, estetik bir yapı içerisinde başarı ile harekete geçirip işlemiş, dolayısıyla da sevilmiş ve takdir edilmişlerdir.

Her iki eserde de hikaye, masala yakın olmasına rağmen, devreye giren anlatıcıların bakış açıları ile roman türüne yaklaştırılmışlardır. Entrik

⁶¹ Agah Sırrı Levend, a.g.e., s. 368.

⁶² M: Fuad Köprülü, a.g.e., C. II, s. 570 vd.

yapı açısından, Arap kaynaklarından beslendikleri halde, vak'alarının tertibi ve işlenişleri bakımından, beslendikleri kaynaktan büyük ölçüde ayrılmış ve orijinallikleri ile temayüz etmişlerdir.

Her iki şair de, ifade etmek istedikleri mistik nitelikli fikirlerini tayin ettikleri anlatıcıların bakış açılarını kullanarak veya bizzat araya girerek ustalıkla nakletmişlerdir.

Her iki eser de, çağdaş roman sanatı ve unsurları açısından tahlil edilebilir bir özellik göstermektedir. Her iki eserde de şahıs kadrosu, fertlerin hikayede yüklendikleri fonksiyonlarına göre oluşturulmakta; tip ve karakter bakımından yuvarlak tipleri temsil eden Leyla ve Mecnun dışında, düz (yalınkat) tiplere oldukça geniş bir manevra alanı sağlanmaktadır.

Her iki eserde de, hikayenin entrik yapısını estetik açıdan sekteye uğratan en önemli faktör, fikir unsurudur. Şairler, hikayede uygun bir vesile bulur bulmaz, hemen tefekkürü ön plana çıkarmakta ve olay örgüsünü kesintiye uğratmaktadır.

Her iki eser arasındaki en önemli fark, Nizami'nin eserinin tasavvufi niteliği olmayan, platonik nitelikli beşeri bir aşk seviyesinde kalması, Fuzuli'nin mesnevisinin ise, tam manasıyla tasavvufi olmamakla beraber, tasavvufi bir çeşni bulundurmasıdır.

Her iki eserin muhteva ve sanat değerleri, taşıdıkları bir takım olumsuz teknik unsurlara rağmen, yine de bariz bir şekilde kendilerini göstermektedir.

Yazıldıkları dönemde beğenilip takdir edilmeleri, çağları aşarak bugüne dahi hitap etmeleri, bizim her iki eseri de edebi manada şaheser olarak değerlendirmemizi gerekli kılmaktadır.

**FUAD KÖPRÜLÜ
SEMPOZYUMU
18 HAZİRAN 1996**

